

Dragana M. Đurić¹

SLIČNOSTI I RAZLIKE IZMEĐU SRBIJE I SVETA

Apstrakt

Cilj ovog članka je analiza finansija, poljoprivrede i ekologije u razvijenim zemljama i svetu. On samo predstavlja deo u mnogo većem mozaiku. Da bi se dobila potpunija slika o ovim oblastima, potrebno je da analiziramo ostale sektore ekonomije, kao i institucionalne slabosti koje usporavaju proces reformi.

Ključne reči: država, demokratija, međunarodno okruženje, finansije, poljoprivreda, ekologija.

1. Uvod

Tranzicija u Srbiji traje dvadeset i jednu godinu. Iako su učinjeni naponi da se socijalistički sistem zameni u kapitalistički i da se zemlja nađe među članicama EU, Srbija je još uvek daleko od željenih ciljeva. Cilj ovog rada je da ukaže na sličnosti i razlike u ekonomskim sistemima i performansama razvijenog sveta i Srbije u oblastima koje su među najznačajnijim za budući razvoj, a to su finansije, poljoprivreda i ekologija. Spoznajom sebe Srbija će moći kvalitetnije da promišlja svoj razvoj odgovarajućim ekonomskim politikama. Izvesno je da je analiza fokusirana samo na ove oblasti nedovoljna, već da predpostavlja analizu celokupnog ekonomskog sistema sa njegovim devijacijama, te se smatra skromnim doprinosom u tom cilju.

U prvom delu će se pažnja posvetiti državi i demokratiji koje su bitan uslov, odnosno predpostavka ekonomskog razvoja, kao i relevantnim

---

¹ Naučno društvo ekonomista Srbije, Beograd, draganadjuric@hotmail.com

odnosima sa međunarodnim organizacijama. Zatim će biti govora o svetu finansija koji je zadužen za obezbeđivanje neophodnih finansijskih sredstava za razvoj, o poljoprivredi, u kojoj Srbija ima komparativnih prednosti i ekologiji, koja je u fokusu ne samo naših već i globalnih preokupacija.

2. Država, demokratija i međunarodne organizacije

„Vestfalska država“ se decenijama krnji i nema države u svetu koja ima puni suverenitet u ovom smislu reči. Članstvom u međunarodnim organizacijama (UN, MMF, Svetska banka i dr.), ekonomskim zajednicama, ali i uticajnom nevladinom sektoru države su se dobrovoljno odrekle dela svoga suvereniteta. Globalizacija, internacionalizacija tržišta i neoliberalizam su stvorili odijum prema državi, minimiziranjem njene uloge i glorifikovanjem uloge tržišta. Neoliberalizam je nastao kao posledica konzervativne revolucije, odnosno revolucije koje nisu podigli potlačeni i siromašni, već privatne kompanije koje su se žalile na suviše veliko mešanje države u ekonomski život. Ona je za posledicu imala smanjenje izdvajanja države na obrazovanje, zdravstvo i druga socijalna davanja, kao i liberalizaciju spoljne trgovine i sl. Ideje su nailazile na pogodno tle sve do nastanka neke krize, kada je država radi očuvanja ukupnog ekonomskog sistema morala da interveniše, jer privatni sektor za to nije bio u mogućnosti. Male krize su u maloj meri vraćale poverenje u državu, ali kada je 2008. izbila velika kriza hipotekarnih kredita, jedino je država bila u stanju da zaustavi domino efekat propadanja proizvodnih subjekata, bankarske industrije i industrije osiguranja. Neoliberalizam je postao religija, ali religija koja je uzrokovala nastajanje velikih socijalnih razlika, nejednakosti i siromaštva, nestajanja građanske klase i neodrživosti sistema. Već su početkom veka uočene pukotine u ovakvom sistemu i počelo je da se govori o krizi kapitalizma. Povećan broj stručnjaka iz raznih oblasti, koji su ukazivali na tu pojavu, ukazuje na njenu višedimenzionalnost.

Interesi privatnog sektora i države pretežno nisu u saglasju. Da bi uticao na sadržinu pravila ponašanja, on se trudi da na različite načine vrši pritiske na državu, odnosno njene odluke. Tako, Atali [1] navodi da je dvadeset kompanija u SAD 2015. godine potrošilo 450 miliona dolara da bi lobirale za određene odluke u Vašingtonu, a da je te iste godine u Briselu bilo 20. 000 lobista koji su uticali na sadržinu čak 75% usvojenih odluka.

Tektonski poremećaji koji su nastali krizom iz 2008. godine i posebno ovom iz 2020. godine izazvanom pandemijom COVID-19 vratili su u većoj meri poverenje u državu, ali državu čiji je sistem u krizi. Tako Žižek

zbog velikih korporacija sa ogromnim kapitalom, u nekim slučajevima većim i od GDP-a pojedinih država, koje vrše pritisak na državu, savremeni kapitalizam ocenjuje kao „neo-feudalni kapitalizam“ [15], Šošana Zubof će ga zbog nastajanja digitalne ekonomije nazvati „nadzorni kapitalizam“ [14], Piketi [5] i Milanović će svoja istraživanja temeljiti na nejednakosti i siromaštvu, da bi Radžan i Lingales [6] ukazali na to da „kapitalizam treba braniti od kapitalista“.

Paradoksalno je da Srbija svoju „državnost“ nije stekla svojom voljom. Za dvadeset i jednu godinu nije uspela da sprovede nužne reforme sistema, što za posledicu ima sistem koji deluje kao nerođeni kapitalizam, dok sa druge strane ne sadrži ni bitnu osobenost suvereniteta – teritoriju. I to nije samo problem sa Kosovom, već i sa granicama sa Hrvatskom i Bosnom, što može dalje nepovoljno da deluje u budućnosti na ekonomiju zbog ozbiljnih političkih tenzija koje mogu da nastanu.

U Srbiji ne postoji podela vlasti, institucije su urušene, ekonomska politika se vodi prema ad hoc ciljevima iako postoje brojne strategije razvoja pojedinih sektora ili se vodi shodno ciljevima jedne grupe na vrhu vlasti koja ima „viziju“, u kojoj je cilj da se po raznim ekonomskim pokazateljima bude najbolja ne samo u odnosu na zemlje u okruženju, u kojoj su radnici obespravljani i eksploatisani više nego u kapitalističkim zemljama, gde je oko 25% stanovništva na ivici siromaštva, gde je nejednakost sve veća, gde se veća pažnja posvećuje izgradnji fudbalskog stadiona nego stimulanju delatnosti koje imaju perspektivu da u budućnosti budu nosioci razvoja i sl.

Kapitalističke zemlje i Srbija su u jednom slične: i one i Srbija se nalaze u tranziciji. Kapitalizam mora da postane humaniji. Oko tog cilja svi su saglasni. Drugo oko čega postoji saglasnost je vezano za koordinisane akcije oko pitanja koja su od ključnog značaja za opstanak planete, kao i za veću međusobnu saradnju i empatiju razvijenih prema nerazvijenim. Srbija ima ozbiljan i težak zadatak: da izgradi državu sa demokratijom i institucijama i da istovremeno menja sistem, odnosno izvrši nužne ekonomske reforme.

Zato je potrebna demokratija koja je u celom svetu u većem ili manjem deficitu. Jačaju autoritarni sistemi i konzervativne snage. Jača i bunt i nezadovoljstvo uglavnom zbog nemogućnosti ostvarivanja prava, ali i gubljenja poverenja u institucije i beznadežnosti. Na tržištu rada su ogromne promene zbog prekarnog sistema koji će verovatno dobijati na značaju u budućnosti. Cinično je kada se kaže da na taj način što rade više poslova radnici ostvaruju veću slobodu, jer mogu da biraju koji će rad da prihvate a koji neće. Cinično je zbog toga što veliki broj nema slobode jer samo razmišlja kako će da zadovolji svoje osnovne potrebe. Cinično je i

zbog samog tržišta rada koje se sužava ili nestaje za pojedine vrste poslova, a sa druge strane za nove poslove koje će digitalna ekonomija stvarati izvesno je vreme potrebno za obuku i mogućnost njihovog kompetentnog obavljanja. Neizvesno je i to da li će digitalna ekonomija biti u stanju da absorbuje svu radnu snagu koja će se pojaviti na tržištu. Ukoliko Srbija želi razvoj, odnosno promenu svoje ekonomske stukture, potrebno je da obezbedi ne samo rast, već i demokratiju i valjane institucije.

3. Srbija i relevantne međunarodne organizacije

Relevantne međunarodne organizacije su poslednjih godina počele da gube na svom kredibilitetu. Međunarodni monetarni fond (MMF) nije uvek bio uspešan u preporukama zemljama članicama (ovo posebno važi za zemlje koje su se našle u dužničkoj krizi, a potom i za one koje su bile u tranziciji, sa preporukama „hladnog tuša“, odnosno pravilima Vašingtonskog konsensusa). Iako je imao čini se umereniju ulogu prilikom rešavanja krize javnog duga Grčke, i iako se ona „okončala“ jer su zadovoljeni poverioci, zemlja je ostala sa osiromašenim stanovništvom i javnim dugom koji i dalje iznosi preko 200% GDP-a.

Istina je da je Fond u raznim kriznim situacijama u svojoj istoriji brzo reagovao formiranjem raznih tipova finansijskih olakšica za zemlje koje su posebno bile ugrožene tim promenama. Fond je bio dosta umeren i pri emitovanju Specijalnih prava vučenja (SPV) (zbog toga što su razvijene zemlje uvek bile protiv ove mere, ocenjujući nivo međunarodne likvidnosti zadovoljavajućim i strahujući od toga da bi dodatna emisija mogla inflatorno da deluje), a da bi ublažio ekonomske posledice pandemije doneo je odluku o emisiji, petoj po redu SPV, u vrednosti od 650 mlrd USD na ime pomoći zemljama u razvoju, zemljama sa tržištima u razvoju i zemljama sa najnižim dohotkom. Najveća grupa zemalja koje će prodavati SPV su zemlje G-8. Predviđena sredstva po tom osnovu u ukupnom dugu 47 zemalja, potencijalnih korisnika ovih sredstava, učestvuju sa samo 47%. Na ovaj način je Fond relativno brzo reagovao na izazove i, iako se još uvek razrađuju modaliteti korišćenja ove emisije, verovatno je da postoji svest o potrebi brzog reagovanja.

SFRJ, pa i Srbija ima burnu istoriju sa MMF. Međutim, valja se ovde osvrnuti na poslednja dva aranžmana, prvi kada je korišćen stand-by aranžman u periodu od 2015-2018. godine kada je izvršena finansijska konsolidacija i drugi, od jula 2018. do januara 2021. godine kada je korišćena nova olakšica, nazvana „pazikuća“, a kada su se odnosi sa MMF sveli na konsultacije. Postavlja se pitanje da li je Srbiji potreban nov aranžman sa MMF? Smatra se da je saradnja sa MMF-om od koristi, jer ona

pozitivno deluje na strane investitore. Međutim, svaka saradnja ima svoju cenu, te ukoliko je tačno da je u zemlji uspostavljena makroekonomska stabilnost i da postoje dovoljni kapaciteti za sprovođenje neophodnih reformi, neki novi oblik saradnje ne bi trebalo da bude uspostavljen. Jedini razlog bi mogao da bude da, ukoliko vlada želi da uvede neke nepopularne mere ili dođe do pogoršanja ekonomske situacije iz nekog razloga, ih opravdava obavezom prema MMF-u.

Poslednjih godina takođe izbijaju iskrice sukoba između MMF-a i Svetske banke oko predmeta i oblasti koje pokrivaju. Najnoviji je vezan za pokušaj Fonda da pokriva i razvojnu funkciju, iako bi to bilo mimo Statuta ove međunarodne organizacije. Iako se mogu upućivati objektivne kritike na pogrešne preporuke i jedne i druge međunarodne organizacije, kao i na njihova lutanja u pronalaženju pravih rešenja, one su potrebne, kao i saradnja sa njima. Upravo negativna iskustva koje su imale pojedine zemlje u prošlosti treba da budu nauk za svaku vladu da bude kritički opredeljena prema njihovim predlozima, jer jedne iste mere ne moraju da daju u svakoj zemlji očekivane pozitivne rezultate, imajući u vidu njene civilizacijske, kulturološke i društvene prilike. Ovo je moguće jedino ako se koristi „čuvarkuća“, a ne i onda kada se koriste druge kreditne olakšice ove međunarodne finansijske organizacije, kada postoje uslovi za povlačenje sredstava.

Svetska trgovinska organizacija (STO) poslednjih godina kao da je u hibernaciji, zbog zaustavljanja multilateralnih pregovora, kao i zbog odbijanja SAD da delegira svoje predstavnike u telo za rešavanje trgovinskih sporova zemalja članica. Uprkos tome, ni jedna zemlja se nije do sada izjasnila protiv liberalizacije trgovinskih odnosa, ali nesumnjivo, imajući u vidu promene u svetu, a posebno nastajanje digitalne ekonomije, ovoj organizaciji predstoje ozbiljne reforme, kako bi bila u stanju da se suoči sa novim izazovima i opravda svoje postojanje.

SFRJ se pre disolucije angažovala za članstvo, ali ni ona, a ni Srbija nije postala njen član i verovatno je da se to ne može očekivati sve dok se zemlja jednog dana ne nađe u EU. Međutim, u zabludi ili naivnosti nakon 2000. godine došlo je do liberalizacije spoljne trgovine, verovatno očekujući brzo članstvo u EU. To je bila greška jer se ekonomija koja je praktično bila uništena sankcijama i bombardovanjem izložila stranoj konkurenciji sa kojom nije bilo moguće da se takmiči. Zatim, je sa EU zaključen Sporazum o asocijaciji i pridruživanju u kojem su preuzete obaveze dodatnog otvaranja, koji je takođe, čak i uz postojanje prelaznog perioda prilagođavanja za Srbiju, bio prevremen.

Srbija se opredelila da svoje zakonodavstvo u oblasti ekonomskih odnosa s inostranstvom temelji na pravilima koje važe u STO, iako nije

njena članica i neće skoro da postane [7]. To su dobra rešenja jer se u njima zalaže za otvoreno tržište. Međutim, otvoreno tržište ne isključuje potrebu da se nacionalna ekonomija zaštiti u slučajevima kada postoji opasnost od toga da preterani uvoz određene robe može distorziono da deluje na tržište i ugrozi domaće proizvođače. U 2021. godini je Srbija imala primer sa preteranim uvozom paradajza, koji je oborio cene domaće proizvodnje i negativno delovalo na prihod poljoprivrednika.

Već je počela da važi i deluje digitalna ekonomija koja otvara brojna pitanja pred regulatore, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom planu. Potrebne su mere i instrumenti koji su transparentni, a koji istovremeno omogućavaju da se radi zaštite u izuzetnim okolnostima primenjuju i mere zaštite. Digitalna ekonomija predpostavlja međunarodnu saradnju u većoj meri nego ranije. Da li je ona realno ostvariva ako se uzmu u obzir politički i trgovinski konflikti između SAD i Kine, ako postoji stigmatizacija Rusije, ako se zaoštavaju odnosi između Francuske i SAD, Velike Britanije i Australije sa druge strane? Da li u svetu postoji dovoljno hrabrih i mudrih političara, koji će se odupreti interesima krupnog kapitala? Istorija nas uči da je na međunarodnom planu doneto mnogo deklaracija koje su ostale samo lep spisak želja, što je između ostalog posledica institucionalne hipokrizije. STO ocenjuje da će morati da se u prvo vreme kombinuju tradicionalne mere sa inovativnim, koje će se dalje donositi. Kao i u ranija vremena, treba najmanje razvijenim zemljama i zemljama u razvoju ostaviti jedan period prilagođavanja [13]. Kako je uvoz Srbije zavistan od izvoza zbog konstantnog deficita u trgovinskom bilansu, neophodno je pratiti promene koje se dešavaju u ovoj međunarodnoj organizaciji i prilagođavati se svetskim rešenjima u meri u kojoj su ona u funkciji nacionalnih ekonomskih interesa.

4. Finansije

“Frankenštajnova laboratorija“, kako je svojevremeno J. Štiglic metaforično definisao svet finansija, bila je okidač krize iz 2008. godine. Ulaženje u sve rizičnije transakcije bilo je posledica umnožavanja finansijskih instrumenata, činjenice da su menadžeri postali robovi akcionara koji su tražili sve veće dividende da bi ih plasirali u nove finansijske instrumente, kao i dualnosti u organizovanju banaka, odnosno zbog postojanja i komercijalnih i investicionih banaka. Ove druge su bile manje osetljive na rastuće rizike.

U Srbiji je Velika kriza iz 2008. godine ocenjena kao „naša šansa“. Istina je da je kriza imala manje efekata na svet finansija u zemlji, ali to je zbog toga što ne postoji tržište kapitala koje bi bilo relevantno, a ni

finansijski instrumenti, posebno derivati koji su bili predviđeni, dok se u sistemu nisu koristili. Ocena o nekakvoj šansi je bila pre posledica političkog marketinga nego neznanja, jer je decenijama poznato da kada se „Amerika zakašlje, Evropa dobije zapaljenje pluća“.

Svojevremeno je predsednica MMF-a K. Lagard izjavila da neuspeh u ekonomskom rastu zbog loših ekonomskih politika više šteti malim brodovima, nego što je to slučaj sa velikim jahtama koje nastavljaju da „jašu na talasima i uživaju na vetru“. Vremena su se ipak promenila, tako da i velike jahte mogu da budu suočene sa problemima, što je pokazala i kriza 2008., a posebno ova recesija izazvana pandemijom, jer i oni koji su u velikim jahtama moraju da preduzimaju drastične mere u traženju izlaza iz postojećeg stanja. Njima će biti lakše nego malim brodovima, jer su bogatije, što pokazuje Bajdenov plan ekonomskog razvoja („Bajdenomics“) od 1,75 triliona USD za velike promene u zemlji, od revitalizacije puteva i mostova, do pomoći porodicama, deci, zdravstvu i sl. Stavljanje sveta finansija pod veću kontrolu i formiranjem brojnih novih organa nadzora do kojih je došlo posle krize iz 2008. ne znači da će on, po prestanku neregularnih uslova koji su izazvani pandemijom COVID-19 usled postojanja globalizacije, internacionalizacije i digitalizacije, ali i pohlepe za novcem, prestati da bude delatnost koja sadrži velike rizike.

Od 2000. godine u Srbiji su se u bankarskoj industriji desile ogromne promene. Izgubljeno poverenje u banke za vreme sankcija i bombardovanja brzo je vraćeno dolaskom stranih banaka. Predimenziranost njihovog broja u ranijem periodu je u 2021. godini svedena na, prema zvaničnim podacima Udruženja banaka Srbije, 24 banke, koliko je verovatno i dalje mnogo više nego što je ovoj maloj ekonomiji potrebno. Banke su se i u ranijem periodu prilagođavale međunarodnim pravilima kada su usvojena pravila o adekvatnosti kapitala. Sada se poštuju pravila Bazela II i Bazela III, u sistem je uveden finansijski i operacioni lizing [10], koristi se iako nije predviđeno zakonskim aktima business angel network, dozvoljeno je i poslovanje venture capital, a od 2021. godine i poslovanje u virtualnim valutama [8]. Radi održanja makroekonomske stabilnosti Narodna banka Srbije drži visok nivo deviznih rezervi – krajem septembra su iznosile 16,8 mlrd evra koje obezbeđuju pokrivenost M1 sa 149% i sedam meseci uvoza robe i usluga. Inflacija je krajem septembra iznosila 5,7%, procenat koji prevazilazi targetiranu stopu inflacije i ona potencijalno predstavlja najveću opasnost za naredni period imajući u vidu rast inflacije i u razvijenim zemljama zbog rasta cena energenata, hrane itd. Različite i promenljive procene kretanja svetske ekonomije unose dodatnu neizvesnost i oprez.

Za vreme pandemije došlo je do porasta javnog duga zemlje. Ta pojava je uočena u svim zemljama sveta. Javni dug ne mora da predstavlja veliki problem ukoliko je on u nacionalnoj valuti i ukoliko stanovništvo ima poverenja u institucije, kao što je na primer slučaj sa SAD i sa Japanom. Za Srbiju je porast javnog duga potencijalna opasnost budući da je on 70% u evrima, čiji kurs može da poraste, ali i zato što je koncentrisan na dve zemlje – na Kinu i Abu Dabi. Pored poremećaja koji mogu da nastanu na deviznim tržištima, opasnost predstavlja i rast kamatnih stopa koji se očekuje. Opasnost predstavlja i diskreciona ocena vlasti koja se tiče „pomoći“ stanovništvu putem „helicopter money“, koja je politički determinisana. Ovo ozbiljno remeti vrednosnu strukturu prema kvalifikacijama na tržištu rada, ostvaruje se putem zaduživanja u inostranstvu i ne rešava problem siromaštva već ga produbljuje. Iako će rezultati u 2021. godini biti dobri i iako se za narednu godinu predviđa značajan rast BDP-a, suviše veliki optimizam je opasan imajući u vidu najveću neizvesnost, koja se ogleda u neznanju dokle će pandemija da traje i kakve će posledice imati na svetsku ekonomiju.

Tokovi stranih direktnih investicija (SDI) u svetu su u 2020. zabeležili ogroman pad od 40% i na najnižem su nivou još od 2005. godine. Volumen greenfield investicija je pao, a pala su i prekogranična spajanja i pripajanja koja su postojala u ranijem periodu. Po volumenu pad je bio viši i iznosio je 42%. UNCTAD ne očekuje poboljšanje na ovom tržištu, već dalji pad u 2022. godini od 5-10% [12]. Ukoliko se ova prognoza pokaže tačnom, konkurencija među uvoznicima SDI će se povećavati, što za Srbiju koja još uvek svoj rast temelji na SDI ne bi trebalo da znači nekritično prihvatanje investicija uz velike subvencije, pogotovo ako one ne doprinose ekonomskom razvoju i ukoliko negativno deluju na čovekovu okolinu.

Baziranje ekonomskog rasta na SDI bi bilo prihvatljiv pristup, ukoliko bi se one kombinovale sa većim investicijama domaćeg privatnog sektora. SDI su do sada dolazile u Srbiju zahvaljujući visokim i netransparentnim subvencijama po radnom mestu, uz promovisanje niske cene radne snage i drugih inputa. Prema OECD-u indeks restriktivnosti, koji beleži otvorenost tržišta, od 0,05 je u 2019. godini u Srbiji pokazivao manju restriktivnost od one koja postoji u zemljama OECD-a od 0,64. I otvorenost domaćeg tržišta se smatra uzrokom činjenice da je u poslednjih 5 godina neto priliv porastao sa 2,3 mlrd USD na 4,3 mlrd USD 2019. Putem SDI dolazi do porasta zaposlenosti sa niskim primanjima (uglavnom minimalac plus određeni procenat) zbog njihove strukture, a ne i uslova za razvoj. Strani investitor će otići iz zemlje onda kada zbog rasta cene radne snage ili inputa više neće moći da ostvaruje željeni prinos (nedavni slučaj napuštanja Geoksa i 1000 radnika koji su ostali bez posla).

Takođe ne postoji transparentnost oko SDI koje zaključuje država čime se onemogućava realna ocena ekonomskih efekata i jača osećanje o korupciji koja je već u fokusu interesovanja naše, ali i međunarodne zajednice. Ekonomski posmatrano bi, posebno sa stanovišta razvoja, trebalo napustiti ovu praksu stimulisanja stranih investitora, koja je možda mogla u jednom periodu da ima opravdanja, već bi u većoj meri trebalo stimulisati domaće privrednike da investiraju u zemlji.

Načini na koje su one zaključivane su pokazale i istinitost tvrdnji Rajsa o udvorištva Srba prema strancima. Da bi se privukli u zemlju, investitorima je dozvoljeno da mogu da posluju ne poštujući domaće zakone kada se radi o odnosu prema radnoj snazi koju zapošljavaju, o tome da ih primoravaju da prihvate da rade prekovremeno bez naknade, da nose pelene tokom radnog vremena, da ignorišu ili zabranjuju organizovanje sindikata, da kada se neko razboli automatski dobije otkaz i da radnike uglavnom plaćaju nešto više od minimalca.

5. Poljoprivreda

Udeo poljoprivrede u BDP-u Srbije je oko 7% znatno viši nego u zemljama Centralne Evrope (3,5%) i zapadnoevropskim zemljama (2%). Iako ona ukazuje na nepovoljnu strukturu naše ekonomije, ona je imala pozitivnog efekta u 2020. godini kada je doprinela manjem padu BDP (-0,1%). U 2020. godini trgovinska razmena poljoprivrednim proizvodima u svetu bila je relativno stabilna, dok je najveći rast zabeležen u razmeni medicinskih proizvoda i proizvoda lične zaštite i dok je vrednost prerađivačke industrije po volumenu pala za 5,3% odnosno 7,6% [13]. Poljoprivreda zapošljava veliki broj ljudi, a zajedno sa prehrambenom industrijom čak 20% u zemljama EU. Poljoprivreda je istovremeno i veliki zagađivač. Poljoprivredna proizvodnja je od strateškog značaja. U Srbiji ona uprkos smanjenju proizvodnje tokom poslednjih 20 godina (poslednje tri godine je zabeležen rast u proizvodnji) konstantno ostvaruje suficit u međunarodnoj razmeni. Pad proizvodnje i/ili nedovoljan rast je posledica nemarne politike države, što je za posledicu imalo stalno pražnjenje i starenje sela.

Uvažavajući projekcije koje je iznedrila pandemija, tražnja za poljoprivrednim i prehrambenim proizvodima će rasti, klimatske promene koje su uticale na drastično smanjenje proizvodnje u pojedinim zemljama i prognoze da će u narednim godinama područje Srbije biti pod relativno povoljnim klimatskim uslovima sugerisali bi zaključak da je potrebno da se veća pažnja posveti ovoj grani delatnosti.

Uzori i primeri mogu da se nađu u EU, koja je od postavljenih ciljeva integracije ostvarila najveći napredak u sprovođenju zajedničke

poljoprivredne politike (CAP). Na snazi je politika CAP za period od 2023-27. godine koja je sadrži devet ciljeva, od kojih nabrajamo neke: porast konkurentnosti, obezbeđenje prihoda farmerima, preduzimanje akcija vezanih za klimatske promene, podrška generacijskom održavanju, podrška ruralnim područjima, zaštiti hrane i njenom zdravstvenom kvalitetu [2]. Svaki je od ovih ciljeva na bliži način određen, pri čemu i nacionalna zakonodavstva mogu da ih dopunjuju.

Pad konkurentnosti u EU se tumači cenama hrane, klimatskim promenama i gubitkom biodiverziteta. U okviru poljoprivredne proizvodnje i proizvodnje prehrambene industrije, cilj je povećanje proizvodnje uz smanjenje potencijalnih zagađivača, što podrazumeva primenu inovativnih rešenja i tehnologije. Isto važi i za distribuciju poljoprivrednih proizvoda. Kao inspiracija mera koje se mogu primeniti može da posluži primer Danske. U ovoj zemlji ima 11 miliona svinja i 13 miliona brojlera, koji u ukupnoj poljoprivrednoj proizvodnji učestvuju sa oko 70%, odnosno u izvozu sa 22%.

Negativni uticaji poljoprivrede na čovekovu okolinu prisutni su u ovoj zemlji još od devedestih godina prošlog veka. Oni se ispoljavaju u gubljenju biodiverziteta, u zagađenosti površinskih i podzemnih voda, zagađenju zemljišta i zagađenju pesticidima. Radi smanjenja negativnih ekoloških posledica, u ovoj zemlji se primenjuju razne mere, pre svega one koje se odnose na korišćenje čistih tehnologija i procesa proizvodnje, na uvođenje „zelenog poreza“ radi smanjenja emisije CO₂, kao i na sistematsko praćenje promena u korišćenju zemljišta uz kontinuirani nadzor nad sprovođenjem usvojenih zakona kako iz domena poljoprivrede, tako i ribarstva.

Velika pažnja se u EU posvećuje obezbeđenju geografskog porekla robe koje diže njene cene, i to za 5,7% u vinarstvu i za čak 15% kada je reč o izvozu. Rizici usled kretanja cena pokušavaju da se artikulišu i stimulišu korišćenjem futures-a za berzanske poljoprivredne proizvode. Kako se generalno mali broj futures ugovora i realizuje u praksi (procena je da se samo oko 1% od ukupno zaključenih futures-a realizuje u praksi), do sada ovi ugovori nisu naišli na veliku podršku u zemljama EU.

Poljoprivreda je značajna delatnost jer angažuje ne mali broj radnika. Kao i u drugim zemljama, sela se prazne i stare, nedostaje mlada radna snaga, te se insistira na tome da se u selima stvaraju infrastruktura i uslovi života slični onim u gradovima kako bi se mladi privukli u ovu stratešku delatnost. Predviđa se da se u planinskim područjima gde je proizvodnja skupa podržava ona koja je vezana za tradiciju i kulturu tog područja.

Evropska agencija za zaštitu životne sredine (European Environment Agency) procenjuje da poljoprivredna proizvodnja u ukupnoj emisiji CO₂ u zemljama EU učestvuje sa visokim procentom od 12%, odnosno gajenje

stoke sa 34%, korišćenje đubriva sa 32% i promena namene zemljišta i menadžment sa 13%, zbog čega se stimuliše ona proizvodnja koja ostvaruje prinos uz najmanje troškove i zagađenje, korišćenjem savremene tehnologije, odnosno digitalne poljoprivrede, i uz što manje korišćenje drugih inputa a radi zaštite biodiverziteta [3]. Novi CAP predviđa stimulisane poljoprivrednike kada obezbeđuju raznolikost proizvodnje i vodi računa o biodiverzitetu putem takozvanih “Zelenih direktiva plaćanja“. Predviđene su i posebne mere podsticanja poljoprivrednika koji su se opredelili za ekološku proizvodnju, čak i u slučajevima kada ostvaruju gubitak, a predviđa se i stručna pomoć uz transfer tehnologije.

Institut Biosens, koji je osnovan u Srbiji i koji je dobio status izvrsnosti od strane EU, jedini je institut takve vrste van EU. Ova institucija će izvesno u budućnosti biti u stanju da stručnim savetima pomaže domaćim poljoprivrednicima i doprinese većem prinosu i konkurentnosti njihovih proizvoda. Predsednica Vlade Srbije je oktobra 2020. godine iznela program Vlade iz kojeg proizilazi namera da se posveti veća pažnja poljoprivredi. Planovi Vlade se sastoje u elektrifikaciji polja za navodnjavanje (neka su i realizovana), ali je veliki deo ostao i dalje nerealizovan. Otpočeli su projekti navodnjavanja u Vojvodini. Ipak se ove ideje mogu pozitivno oceniti uprkos svojoj slaboj realizaciji, što je posledica nedovoljnosti finansijskih sredstava i potrebnog vremena za njihovu realizaciju, a u skladu sa trendovima koji postoje u svetu. Posebno je važno ne odustati od ovih planova.

Poljoprivrednici dobijaju stimulacije u vidu tzv. direktnih plaćanja koja se vrše u maksimalnim iznosima zavisno od proizvoda, kao i direktnih mere za ruralni razvoj koje treba da doprinesu porastu konkurentnosti. Postoje i posebni podsticaji u odgovarajućim maksimalnim iznosima, dok domaći poljoprivrednici mogu da koriste i IPARD sredstva zajedno sa budžetskim sredstvima koja služe za finansiranje nabavke mehanizacije i opreme za živinu, proizvodnju grožđa i vina. Takođe se sprovodi i ideja davanja praznih kuća u selima mladim bračnim parovima koji su se opredelili za to da se bave poljoprivrednom proizvodnjom, što bi trebalo da doprinese vraćanju mladog ruralnog stanovništva i oživljavanju sela.

Ove godine je nakon 30 godina odobren uvoz domaćeg pilećeg mesa u EU. Dozvoljen je i izvoz svinjskog mesa, ali nakon revizije EU. Naime, svinjsko meso će moći da se izvozi tek za dve godine, ali je pitanje da li će ga uopšte biti, jer je uvoz već ugrozio domaće proizvođače koji se sve više opredeljuju za to da napuste gajenje svinja. Slabosti poljoprivredne politike se ogledaju u nesigurnosti poslovanja, nedovoljnoj podršci države koja u brojnim slučajevima kasni, u velikim nametima i neadekvatnoj zaštiti u

slučajevima prekomernog uvoza nekog proizvoda koji se već proizvodi u zemlji.

Imajući u vidu svetske projekcije o tržištu poljoprivrednih proizvoda i povećanju tražnje, kao i očekivanja rasta cena poljoprivrednih proizvoda Srbija ima šansu da se bolje pozicionira na svetskom tržištu. U prilog dinamiziranja poljoprivredne proizvodnje moguće je navesti razne mere podsticaja u prehrambenoj industriji, ali i povećanje kvaliteta proizvoda i geografsku distribuciju klimatskih promena u kojima se za Srbiju ne očekuju bitne promene. Stimulisanje ove proizvodnje je daleko značajnije za ekonomski rast i boljitak stanovništva od, na primer, izgradnje stadiona.

6. Ekologija

Interes za ekologiju je počeo da raste od 80-tih godina prošlog veka. UN su 1992. održale prvu konferenciju – COP (Climate Change Conference on Parties) – na kojoj se postavio zahtev da se konačno „stabilizuje koncentracija zelenog gasa u atmosferi“. Svake godine se održava konferencija posvećena ekološkim pitanjima. Zadnja je upravo održana u novembru ove (2021.) godine i to je bila COP26 u Glazgovu, na kojoj je prisustvovalo 200 zemalja. Njeni rezultati su ipak skromni. Uprkos tome, postoje barem deklarativno, izvesni pozitivni pomaci. Na njoj su potvrđeni i ciljevi Pariskog sporazuma iz 2016. godine, odnosno obaveza smanjenja globalnog zagrevanja za 1,5 stepeni do kraja 2030. godine.

Četrdeset zemalja, među kojima su i one koje su najveći zagađivači i koje proizvode energiju korišćenjem uglja, se obavezalo na to da napusti takvu proizvodnju, dok se 120 zemalja obavezalo na zaustavljanje deforestizacije. Među preuzetim obavezama su i one koje se odnose na „zeleni transport“ i veću međusobnu saradnju. Kina i SAD su potvrdile preuzimanje nekih od obaveza, posebno onih koje se odnose na smanjenje emisije metana, zatim obaveza preduzimanja akcije ka čistoj enegriji, kao i smanjivanja karbonizacije. Ovom prilikom je predviđena i pomoć od 100 mlrd dolara nerazvijenim zemljama.

Privatni sektor, odnosno oko 500 finansijskih kompanija se obavezalo da finansijski podrži ostvarenje ciljeva iz Pariskog sporazuma u vrednosti od 130 triliona USD. UN su prve koje su ukazale na ova pitanja. Od prvog okupljanja zainteresovanih zemalja 1992. godine, činjeni su dodatni naponi u tom smeru i zaključivani su brojni sporazumi. Pokušaji sučeljavanja sa ekološkim problemima su se paralelno odvijali i na drugom nivou.

U Kjotu je zaključen Protokol iz Kjota koji se odnosio na 37 razvijenih, zemalja u razvoju (ZUR) i EU za period od 2008. do 2012. godine. One su

prihvatile obavezu smanjenja efekta staklene bašte smanjenjem emisije CO₂. Srbija je pristupila Protokolu 2008. godine, dok je 2011. godine bio usvojen je Amandaman koji predviđa obavezu zemalja da smanje efekte staklene bašte na nivo od najmanje 18% ispod nivoa iz 1990. godine. Pri tome je za zemlje u razvoju i za Srbiju bio predviđen poseban tretman sporijeg prilagođavanja u ispunjavanju usvojenih obaveza.

Kako Protokol iz Kjota nije dao očekivane rezultate, već je došlo do pogoršanja na globalnom planu, u Parizu je 2016. godine bio potpisan Pariski sporazum. Zaključilo ga je 196 zemalja. Cilj Sporazuma je smanjenje globalnog zagrevanja za 1,5 stepeni u odnosu na preindustrijski period, odnosno stvaranje „klimatski neutralnog“ sveta do 2030. godine [2]. Trebalo je da do 2020. godine zemlje potpisnice usvoje svoje nacionalne strategije za smanjenje efekata staklene bašte, kao i da predvide mere i način u ostvarenju tog cilja. Razvijene zemlje bi trebalo ZUR da pruže finansijsku podršku, ali i transfer tehnologije i edukaciju. Kao ključni cilj je predviđeno da se do 2030. godine ostvari nulta tolerancija za oko 70 najvećih zagađivača. I ti ciljevi se nisu ostvarivali, jer najveći zagađivači nisu preuzeli takvu obavezu, što je bio slučaj sa Kinom i SAD koje su za vreme Trampa čak i napustile ovaj sporazum.

Srbija se obavezala da smanji emisiju CO₂ za 9,8% u poređenju sa 1990. godinom, što nije učinila. Do značajnog smanjenja CO₂ je došlo za vreme pandemije 2020. godine, u vidu posledice bitnog smanjenja proizvodnje u svetu, uprkos upozorenjima relevantnih institucija i pojedinih istraživača o katarsofalnim posledicama po Planetu ukoliko se nastavi na način na koji se poslovalo. Međutim, kako su mere ograničenja počele da slabe, a proizvodnja da raste, u 2021. godini je došlo do porasta emisija CO₂, približavajući se njihovom volumenu iz 2018-2019. godine [4].

Za mnoge zemlje su ovi ciljevi bili preambiciozni jer su pretpostavljali angažovanje ogromnih finansijskih sredstava za prelazak sa uglja na obnovljive energije (solarnu energiju, izgradnju vetroparkova i sl.). Razmišljanja o tome kako „primorati“ savremene zemlje na to da izvrše preuzete obaveze išla su od uvođenja poreza na prekoračenje preuzete obaveze, pa sve do trgovanja na posebnom tržištu CO₂. U 2021. godini je na tržištu CO₂ EU došlo do cenovnog buma zbog rasta cena energenata, dok se na njemu očekuje dalji rast cena do kraja ove (2021.) godine. Za sada opređenje za porez na ugljenik (carbon tax) raste jer se očekuje da bi ovaj porez mogao da ubrza proces dekarbonizacije. Za sada je carbon tax prihvatilo 47 zemalja u svetu.

Zakon o zaštiti čovekove okoline važi u Srbiji [9] i po svojoj sadržini je dobar. U njemu se između ostalog predviđa uvođenje standarda, normativa i propisa o korišćenju prirodnih resursa i dobara, procena uticaja projekata na

životnu sredinu, strateške procene rizika i sl. Na primeru ekologije se najbolje vidi kolike su razlike između de lege lata i de lege ferenda što, imajući u vidu stanje ekologije u zemlji, sugerise zaključak da ekološka pitanja u Srbiji od 2012. godine nisu bila u fokusu vlasti.

U praksi se zemlja suočava sa zagađenjima, neadekvantnim upravljanjem komunalnim otpadom (3% u Srbiji i 48% u EU), kao i upravljanjem opasnim otpadom, a ne postoje ni kapaciteti za bezbedno odlaganje otpada. Odluke se donose nepoštovanjem zakona, dok predviđene procedure nisu transparentne i kontradiktorne su podacima, sa krajnje neogodornim upravljanjem prirodnim resursima (reke, šume, zemljište i dr.), što sve onemogućava sagledavanje pravog stanja stvari. Ono što je vidljivo jeste izgradnja fabrike guma u Zrenjaninu, povećanje flotacije u rudniku u Majdanpek u Boru, delovanje železare Smederevo i brojna istraživanja litijuma i minerala, kao i već poodmakla i krajnje netransparentna procedura za eksploataciju „Rio Tinta“ u Jadru. Ovaj poslednji projekat je digao javnost na noge u celoj zemlji i ekologiju stavio među prioritete.

Ovi primeri ukazuju na to da se ne poštuje Zakon, koji u svom članu 4 među ključnim načelima postavlja i načelo „očuvanja geodiverziteta, biodiverziteta i zaštićenih predela i resursa“, kao i načelo obaveze „očuvanje i unapređenje njihovog kvaliteta za sadašnje i buduće generacije“. Pored Zakona donete su i strategije koje se odnose, na primer, na upravljanje otpadom, zaštitu vazduha, emisije CO₂ itd., a koje se imajući u vidu realno stanje u zemlji očigledno ne primenjuju.

U pregovorima sa EU jedan od značajnih klastera je i onaj koji je vezan za ekologiju. Iako je i EU konstatovala nezadovoljavajuće stanje u rešavanju ekoloških pitanja u zemlji, Srbija se nalazi pred otvaranjem „Zelene agende“. Ova odluka, koja odražava hipokriziju EU, determinisana je političkim razlozima i treba da bude znak dobre volje prema Srbiji u njenim naporima da postane članica ove ekonomske unije, ali i omekšavanja vlasti za pregovore sa Kosovom. Vlada je 2021. godine emitovala „zelene euroobveznice“ u vrednosti od 1 mlrd evra sa rokom dospelca od 7 godina. Po zvaničnim izjavama prikupljena na ovaj način finansijska sredstva treba da se ulože u „obnovljivu energiju, povećanje energetske efikasnosti, saobraćaj, upravljanje vodama i u očuvanje biodiveziteta, preradu i reciklažu otpada i izgradnju metroa i moderne železnice“, čime je pokazala da namerava da u budućem periodu posveti veću pažnju ovim aktivnostima. Ipak, postoji opasnost od toga da se u praksi nastavi sa već tradicionalnom netransparentnošću u korišćenju sredstava koja se pribavljaju na tržištu kapitala.

EU usmerava 20% svog godišnjeg paketa pomoći za rešavanje ekoloških pitanja u Srbiji. Postoji verovatnoća da bi deo od obećanih finansijskih sredstava u Glazgovu Srbija mogla da koristi u budućnosti pod pretpostavkom da izađe sa odgovarajućim idejama i projektima. Međutim, ekološki problemi nisu samo vezani za emisiju gasova, već i za druge odluke vezane za razvoj. Država može sama da doprinese rešavanju ekoloških pitanja ukoliko bi odustala od postojeće „strategije“ razvoja baziranog na rudarstvu (koja nije javno obelodanjena, ali po datim dozvolama za istraživanje bi moglo takako nešto da se zaključiti) i da odustane ili poništi odluke o davanju dozvola za gradnju mini hidroelektrana, ali i da bude posvećena ispunjavanju standarda i normativa u proizvodnji koje postoje u EU. Veliki deo odgovornosti imaju i sami građani koji se neodgovorno odnose prema prirodi. Ova iznenadna svest građana može da ima veliki značaj zahvaljujući pritiscima na Vladu da odustane od nekih projekata i da počne da poštuje sopstvene zakone i obaveze prihvaćene na međunarodnom planu.

7. Zaključak

Ova analiza koja je fokusirana samo na finansije, poljoprivredu i ekonomiju nije dovoljna za potpuno detektovanje stanja u društvu i u ekonomiji. Čak i iz ove analize mogu da se izvuku određeni, važni zaključci.

Srbija kao država mora da se resetuje jer je u destruktivnoj spirali, budući da nema podelu vlasti, institucije, teritoriju i demokratiju koji su neizbežni uslov za uspostavljanje održivog razvoja;

U sferi finansija analiziran je uglavnom bankarski sektor. Ustanovljeno je da su usvojeni svi relevantni međunarodni akti, što je nastavak dobrog praćenja iz vremena kada je još bio usvojen prvi Bazelski konkordat. Nije se ulazilo u pitanje realnosti odnosno nerealnosti deviznog kursa ili mešanja izvršne vlasti u odluke NBS. Uprkos porastu regulative i kontrole na međunarodnom planu, svet finansija mora da bude temeljno praćen, jer on sam zbog internacionalizacije, globalizacije i fintecha (finansijskih tehnologija) predstavlja potencijalno veliki rizik.

U politici postoji preterano oslanjanje na SDI, koje su potrebne, ali koje bez investicija domaćih ekonomskih subjekata ne mogu dovoljno da deluju na ekonomski razvoj. OECD je utvrdio da je indeks otvorenosti tržišta u Srbiji bitno veći od proseka istog indeksa u njegovim zemljama i da je on imao značajnog udela u volumenu SDI poslednjih godina. SDI su sa druge strane usmerene u radno intenzivnu proizvodnju koja ne obezbeđuje uslove ni za održiv rast, a još manje za razvoj. U tekstu se sugeriše da se napusti politika visokih subvencija za strane investicije, koje poboljšavaju

pokazatelj na tržištu rada, ali ne utiču na smanjenje siromaštva već dovode do njegovog pogoršanja kada se ima u vidu kako su radnici plaćeni i kako su tretirani.

Javni dug je porastao za vreme pandemije koja još uvek traje i neizvesno je dokle. Zbog toga je potrebno da država veoma oprezno ulazi u nova zaduženja, jer će po prestanku pandemije, zbog rasta ekonomske aktivnosti koja se očekuje, kamatne stope rasti, a moguće su i turbulencije na deviznim tržištima.

Ocenjeno je da značajne komparativne prednosti ima poljoprivredna proizvodnja, ali da bi valjalo razvijati i prehrambenu industriju. Ocenjuje se da će tražnja za poljoprivrednim proizvodima u svetu rasti i da će porast cena na svetskom tržištu povoljno delovati na već tradicionalno dobar izvoz. Ocenjeno je da država treba da vodi aktivniju poljoprivrednu politiku, da stvori predvidive uslove poslovanja, da stimuliše poljoprivrednu proizvodnju i da je čini sve digitalnijom, uz korišćenje savremenije tehnologije u proizvodnji, obezbeđujući istovremeno i smanjenje negativnih posledica koje ona ima na čovekovu okolinu. Uzor u vođenju poljoprivredne politike treba da bude CAP koja je jedna od najuspešnijih politika u EU;

Ekologija je postala ključni planetarni problem. Ona je uprkos dobrom ključnom zakonu, brojnim strategijama i preuzetim međunarodnim obavezama ne samo u zanemarena, jer su SDI išle u proizvodnju koja zagađuje čovekovu okolinu, dok ugovorima nije u dovoljnoj meri obezbeđeno da se u toj proizvodnji koriste savremene tehnološke metode koje zagađenje svode na minimum. Pogrešne odluke su i one o mini hidroelektranama, stavljanjem i usmeravanjem reka u cevi. Pogrešna je odluka o metrou koji počinje na glavnom izvoru vode u Makiškom polju. Najzad pogrešna je i svaka ona politika koja razvoj temelji na rudarstvu. Na primeru ekologije najbolje dolazi do izražaja odsustvo vladavine prava, odnosno bitne razlike između de lege lata i de lege ferenda.

Bibliografija

- Attali, J., Vivement apres demain, Paris, Fayard, 2003 et 2016.
- European Commission, The new common agricultural policy: 2023-27, Bruxelles, EC, 2021. Preuzeto sa https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/new-cap-2023-27_en.
- Eurostat, Agriculture, forestry and fishery statistics, Bruxelles, Eurostat, 2020.
- International Energy Agency, Global Energy Review 2021, April 2021, Paris, IEA, 2021.
- Piketty, T., Le capital au XXIem siecle, Paris, Seuil, 2013.
- Rajan, R. G., Lingales, L., Saving Capitalism from the Capitalists, New York, Crown Publishing Group, 2003.
- Službeni glasnik Republike Srbije, Carinski zakon, br. 95/2018, 91/2019 i 144/2020-dr. zakon, Beograd, SGRS.
- Službeni glasnik Republike Srbije, Zakon o digitalnoj imovini, br. 153/2020, Beograd, SGRS.
- Službeni glasnik Republike Srbije, Zakon o ekologiji, br. 135/2004,36/2009,36/2009-dr.zakon,72/2009,43/2011,14/2016,76/2018,95/2018-dr.-zakon, Beograd, SGRS.
- Službeni glasnik Republike Srbije, Zakon o finansijskom lizingu, br. 55/2003, 61/2005, 31/2011 i 99/2011, Beograd, SGRS.
- Službeni glasnik Republike Srbije, Zakon o spoljnotrgovinskom poslovanju, br. 36/2009, 36/201, 88/2011 i 89/2015-dr.zakon, Beograd, SGRS.
- United Nations Conference on Trade and Development, World Investment Report, Geneva, UNCTAD, 2021.
- World Trade Organization, World Trade Report, Geneva, WTO, 2020.
- Zubof, Š., Doba nadzornog kapitalizma, Beograd, Clio, 2020.
- Žižek, S., Pandemija! 2: Hronika izgubljenog vremena, Novi Sad, Akademska knjiga, 2021.

SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN SERBIA AND THE WORLD

Abstract

The purpose of this article is to analyse finance, agriculture and grass woods` ecological developments in developed countries and Serbia. This paper is only a piece in enormously large mosaic. To see and perceive a bigger picture, we need to analyse other sectors of economy and the institutional weakness that are slowing down the reform processes.

Key words: state, democracy, international environment, finance, agriculture, ecology.